

is based on the existing system of interpretation on micro-structural and macro-structural levels. The microstructure of cognitive component of social intellect is determined by the features of the latter, namely cognitive evaluation, which determines the competent processing and evaluating the information that the subject perceives, his/her prediction, based on planning and forecasting of interpersonal interactions, communication, providing proper performance of the process of communication (this function is associated with an adequate perception and understanding of the process of communication of the partner). It is based on the mechanism of reflection which is reflected directly in self-knowledge. In turn, the macrostructure of cognitive component of social intellect of a teacher manifests itself in the attitude of the person to himself/herself as a value, in the valuable semantic position in interpersonal relationships, as well as the updating of motivation and value orientation of the person with the purpose to reach axiological attitude in professional and other activities.

The author of the article underlines that mnemonic component of social intellect of a teacher described the presence of the ability to interpret events, life events, behavior of others and their own as the subject of these events. Mnemonic substructure is based on the personal experience of the subject, where subjective statistics constitute personal interpretive complex.

In this article the structure and peculiarities of emphatic component of social intellect of a teacher were described. Emphatic component of social intellect is largely dependent on what shape of the behavior the person chooses as a priority that he/she expects his/her business associated with the complex of interpretative value in relation to the world of the person. Emphatic component of social intellect is also dependent on what the person expects from other subjects of interpersonal interaction, what valuable interpretative complex of relation to the surround world it was formed inside the person, what possibilities the subject has when we tell about the usage of anticipation mechanisms in solving various problems of professional and social life.

Key words: intellect, social intellect, models of social representations, cognitive, mnemonic and emphatic substructures of social intellect.

УДК 159.9.072

Каплуненко Я.Ю.

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Каплуненко Я.Ю. Особистісні чинники соціального інтелекту у фахівців соціономічного профілю. У статті представлені результати емпіричного дослідження особистісних чинників соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій; структурні особливості соціального інтелекту (СІ) у працюючих менеджерів, психологів та викладачів; взаємозв'язок різних груп особистісних чинників з показниками складових СІ; досліджені характерні риси фахівців професійного середовища «людина-людина»; виділені та проаналізовані основні чинники, які зумовлюють розвиток когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, особистісні чинники соціального інтелекту; когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти СІ; фахівці соціономічного профілю.

Каплуненко Я.Ю. Личностные факторы социального интеллекта у специалистов социономического профиля. В статье представлены результаты эмпирического исследования личностных факторов социального интеллекта у специалистов социономических профессий - работающих менеджеров, психологов и преподавателей. Были выделены соотношения между различными группами личностных факторов и показателями основных компонентов СІ; внутренние взаимосвязи между различными показателями социального интеллекта; выделены и проанализированы факторы, определяющие развитие когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов социального интеллекта.

Ключевые слова: социальный интеллект, личностные предпосылки, развитие социального интеллекта; когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты СИ; специалисты социологического профиля.

Постановка проблеми. Активізація інтересу до соціального інтелекту закономірним чином пов'язана з розвитком суспільства, розширенням сфери міжнародного співробітництва, появою новітніх технологій зв'язку та обміну інформацією, зростанням кількості особистих та професійних контактів поміж спеціалістами різних країн. Необхідність швидкого налагоджування стосунків із партнерами та колегами, з урахуванням культурних, національних, релігійних та комунікативних особливостей співрозмовника, ефективного діалогічного спілкування, усвідомлення власних комунікативних стратегій та їх вплив на оточуючих, необхідність змінювати та адаптувати свій комунікативний стиль до потреб співрозмовника – це далеко не повний перелік завдань, що постають нині перед фахівцями багатьох професійних груп. Науково-теоретичний аналіз досліджень соціального інтелекту показав, що попри майже сторічну історію вивчення цього феномену та його значимість для соціальної ефективності людини, це поняття не має однозначного трактування у психологічній науці, що вказує на складність та багатогранність його структури та проявів. Розглядаючи проблему соціального інтелекту, дослідники головним чином зосередились на вивченні провідних характеристик СІ (структурних компонентах, функціях), значно менше уваги приділяючи вивченню взаємозв'язків структурних компонентів соціального інтелекту та різних груп особистісних чинників, що зумовлюють його розвиток. Необхідність виділення цілісної структури таких взаємозв'язків у фахівців соціологічних професій, а також провідних особистих чинників, що зумовлюють його розвиток, недостатнє опрацювання даної проблеми у сучасній психології, а також її наукову та практичну значимість для підготовки майбутніх фахівців-соціологів і зумовило актуальність теми даного дослідження.

Вихідні передумови. Виділення соціального інтелекту, як спеціальної галузі психологічного дослідження, зумовлено відносною автономністю, складністю та неоднозначністю цього феномену, що обумовлює успішність соціального пізнання та соціальної взаємодії. Він включає пізнавальні процеси, що пов'язані з відображенням соціальних об'єктів – людини як партнера по спілкуванню і діяльності, а також групи людей; здатність розпізнавати й управляти власними емоційними реакціями та емоціями інших людей; здатність здійснювати безпосередній вплив на своє соціальне оточення. В якості когнітивної складової міжособистісних комунікацій, соціальний інтелект забезпечує самопізнання, саморозвиток, соціальне навчання, вміння прогнозувати та планувати розвиток міжособистісних комунікацій, знаходити спільну мову з оточуючими, та являє собою злагоджену групу здібностей, що забезпечують успішність соціальної адаптації людини.

Проаналізувавши історію розвитку уявлень про соціальний інтелект, ми бачимо парадигмальне зміщення поглядів на цей феномен від суто когнітивної

здібності (Е.Л. Торндайк, 1920; Д. Векслер, 1958; Дж. Гілфорд, 1965; Д.Р. Кітінг, 1978; Г. Айзенк, 1995, та інші) до соціально-пізнавальної особистісної характеристики (Г. Олпорт, 1937; М. О'Салліван, 1967; М. Гендрікс, 1969; В. Мішел, 1973; М. Форд та М. Тісак, 1983; Г. Гартнер, 1983; Г. Марлоу, 1986; Р. Стернберг, 1988; О. Джон та С. Космітські, 1993; П. Селовей та Дж. Мейерс, 1997; Д. Кіглстром та Н. Кантор, 2002; В.М. Куніцина, 2002; Д.В. Ушаков, 2004; І.О. Савенков, 2005; К. Альбрехт, 2006; Д. Големан, 2006; О.В. Луньова, 2009, тощо). Тому виокремлено особистісних чинників соціального інтелекту та аналіз їх впливу на розвиток різних складових соціальної ефективності, які він у собі поєднує, є актуальним та значимим напрямком психологічних досліджень. Це забезпечить більш глибоке розуміння зв'язку соціального інтелекту з особистісними якостями, дозволить обґрунтовано підходити до побудови корекційно-розвиваючих програм оптимізації цієї здібності, може бути основою для подальших досліджень. Забезпечуючи соціальну ефективність людини в широкому розумінні, засадничою у професійному плані ця здібність є для фахівців професійного середовища «людина-людина», діяльність яких зосереджена здебільшого на безпосередній взаємодії з іншими людьми.

Аналіз проблеми. Розвиток уявлень про соціальний інтелект має давню історію, починаючи від введення цього поняття до наукового обігу, в якому його визначають його як здібність людини розуміти та розумітися з іншими, залучатися до адаптивної соціальної взаємодії [Thorndike, 1920]. Якщо розглядати загальний інтелект, як здатність до пізнання та вирішення проблем, адаптації до навколишнього середовища, то соціальний інтелект, за аналогією, це здатність до соціального пізнання, до розв'язання соціальних завдань та інструмент адаптації до суто людського існування. Історія досліджень соціального інтелекту налічує більш ніж 90-літню історію, проходила в декілька етапів, та активно продовжується у багатьох країнах світу [5; 6]. На основі аналізу історії досліджень цього феномену у зарубіжній та вітчизняній психології, щодо розгляду поняття «соціальний інтелект» можна виділити декілька підходів [13]:

- 1) Соціальний інтелект розуміється як *різновид загального інтелекту*, спрямованого на вирішення соціальних завдань (Е. Торндайк (1920); Д. Векслер (1958); А. Анастасі (1972); Д.Р. Кітінг (1978); Р. Ріггіо (1991), Г. Айзенк (1995) та інші);
- 2) Соціальний інтелект розуміється як *самостійний вид інтелекту* – Дж. Гілфорд та М. О'Салліван, М. Форд та М. Тісак (1983), О.Л. Южанінова (1984); Л. Браун та Р. Ентоні (1990); О. Джон та С. Космітські (1993); Н.А. Кудрявцева (1994); Р. Селман (1995); Р. Стернберг (2002); Д.В. Ушаков (2004) та інші.
- 3) Соціальний інтелект розглядається як інтегральна здатність до спілкування з іншими людьми, яка включає пізнавальні характеристики, особистісні якості, характеристики емоційно-вольового самоконтролю та рівень розвитку самосвідомості. Цей підход розроблюють С. Грінспен і Дж. Дріскол (1997); Дж. Мейер та П. Селовей (1997); Н. Кантор та Д. Кіглстром (2000); Г.П.

Геранюшкіна (2001); В.М. Куніцина (2001); К. Альбретт (2006); О.І. Савенков (2006); Д. Големан та Р. Боятзіс (2008); О.В. Луньова (2009) та інші.

Таким чином, науково-теоретичний аналіз сучасних досліджень СІ показує відхід від розуміння цього феномену як групи суто когнітивних здібностей, відносно незалежних від показників загального інтелекту. Більшість дослідників розглядають це явище швидше як *соціально-особистісну пізнавальну здібність*, яка включає когнітивні здібності до пізнання поведінки та комплексного аналізу ситуацій спілкування; здібності до розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших людей; здатність до рефлексії та ефективної міжособистісної комунікації, та забезпечує успішну соціальну адаптацію людини. Тому узагальнене визначення соціального інтелекту можна сформулювати таким чином: *Соціальний Інтелект – це інтегральна соціально-особистісна пізнавальна здібність людини, яка забезпечує успішність соціальної адаптації та ефективність міжособистісної взаємодії та включає здатність до пізнання поведінки і комплексного аналізу ситуацій спілкування; здатність до розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших людей; здатність до здійснення організаційно-комунікативної діяльності.*

Структура соціального інтелекту нестала, розвивається протягом всього життя [Ушаков, 2004; Луньова, 2009], являє собою складну цілісну систему здібностей, яка складається з декількох компонентів: когнітивного, емоційного, та поведінкового або комунікативно-організаційного. Трикомпонентну структуру СІ також зазначали О.І. Савенков [Савенков, 2005], І.Ф. Баширов [Баширов, 2006], К.С. Саутіна [Саутіна, 2008], Л.О. Ляховець [Ляховець, 2009] та інші, виділяючи в ньому *когнітивний* (соціальні знання, соціальна пам'ять, соціальна інтуїція, соціальне прогнозування); *емоційний* (соціальна виразність, здатність до саморегуляції, здатність до співпереживання) та *поведінковий* (за О.І. Савенковим) або комунікативно-поведінковий (за І.Ф. Башировим).

Щодо функцій соціального інтелекту, то серед дослідників немає одностайної думки, щодо їх кількості та значимості. Найбільш цілісний підхід до визначення функцій соціального інтелекту запропонувала М.В. Оданович, яка, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та розглядаючи цей феномен як індивідуально-особистісну властивість людини, виділила такі його основні функції: *Пізнавально-оцінюючу*, яка проявляється у переробці інформації, визначенні індивідуальних можливостей досягнення результатів діяльності, визначення складу міжособистісних взаємодій та формуванні суджень про значення того, що відбувається; *Коммунікативно-ціннісну*, яка пов'язана з потребою розуміти оточуючих та бути ними зрозумілим, встановленням зв'язків між людиною та її соціальним оточенням та процесом пошуку змісту серед цінностей життя; *Рефлексивно-корекційну*, що забезпечує зв'язок з оточуючим середовищем, встановлення особистісної позиції, визначення своїх дій та вчинків. Прояв цих функцій характеризується співпідпорядкованістю, обумовлюється безпосереднім змістом актуальної діяльності, який визначається домінування тієї чи іншої функції [7].

Серед факторів, які детермінують розвиток соціального інтелекту розрізняють зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів, що впливають на його розвиток, відносять культурне середовище, виховання, соціоекономічний статус сім'ї, стилі батьківського виховання, освіти. До внутрішніх факторів - індивідуально-типологічні особливості - вік, стать, деякі нейродинамічні властивості темпераменту (сенситивність, пластичність нервових процесів, екстраверсія), задатки; особистісні властивості (характер, особливості емоційно-вольової сфери, досвід, самооцінку, емпатію); індивідуально-психологічні властивості (мотивація, спрямованість, когнітивні здібності).

Розглядаючи особистісні чинники соціального інтелекту, слід зазначити, що поняття СІ невід'ємне від самого поняття особистості, оскільки як і особистість, СІ є і результатом, і водночас інструментом соціального розвитку людини. Як зазначалось раніше, деякі дослідники взагалі вважають соціальний інтелект особистісною характеристикою: С. Грінспен і Дж. Дріскол [Greenspan, Driscoll, 1997]; Н. Кантор і Дж. Кіглстром [Cantor, Kihlstrom, 2000], Г.П. Геранюшкіна [Геранюшкіна, 2001], В.М. Куніцина, [Куніцина, 2001], О.В. Луньова [Луньова, 2009]. На основі аналізу попередніх досліджень, особистісні чинники розвитку цієї здібності можна розділити на чотири групи: структурно-динамічні властивості нервової системи, характерологічні риси, мотиваційні та смислові.

Соціальний інтелект є не тільки властивістю особистості, що сприяє її ефективній соціалізації, але й провідною професійно важливою якістю, зокрема, у сферах, де основним видом діяльності є спілкування з іншими людьми та групами. Професійна діяльність фахівців соціономічних професій відбувається у безперервній взаємодії з іншими людьми, в умовах невизначеності та швидкоплинності соціальних ситуацій, тому розвиток соціального інтелекту, а саме, здатності до правильного розуміння інших людей та ефективної взаємодії з ними у представників соціономічних професій набуває вирішального значення.

Метою статті є висвітлення та аналіз результатів дослідження взаємозв'язку особистісних чинників з показниками різних складових (компонентів) соціального інтелекту у фахівців соціономічного профілю.

Опис дослідження. Для дослідження структурних компонентів соціального інтелекту використовувалися три методики, які відповідають кожному компоненту: для діагностики когнітивного компоненту СІ (здібності до розуміння поведінки, здібності стосовно розуміння вербальних на невербальних проявів, здібності до комплексного аналізу ситуацій спілкування) використовувалась методика «Тест соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М. О'Салліван (Адаптація О. Михайлової) [8]; для вивчення емоційного компоненту СІ (здібностей до ідентифікації емоцій, розуміння емоцій, управління емоціями та використання емоцій для досягнення поставлених цілей) – тест Дж. Мейера, П. Селовея, Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0) (Адаптація О. Сергієнко, І. Ветрова) [10]; для поведінкового – тест організаційних та комунікативних здібностей КОЗ-2 (В. В. Синявский и Б. О. Федоришин). Для дослідження чотирьох основних особистісних характеристик

були використані - методика структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДСІ (В.М. Русалова) [12], методика «Велика п'ятірка» ВEQ-2 (Адаптація Л.Ф. Бурлачука, Х. Рахубовської) [2], методика визначення мотивації професійної діяльності (методика К. Замфір у модифікації А. Реана) та методика смисложиттєвих орієнтацій СЖО Д. Леонтєва [4].

У дослідженні взяли участь 153 фахівця професійного середовища «людина-людина», а саме, професійних груп «Менеджери», «Викладачі» та «Психологи», чоловіки та жінки віком від 25 до 60 років, які проживають у місті Києві та здійснюють практичну професійну діяльність за зазначеним фахом.

Для аналізу отриманих результатів були використані методи статистичної обробки даних за допомогою комп'ютерної програми SPSS 19. Враховуючи неоднозначність трактування та визначення СІ, та з метою найповніше проаналізувати даний феномен, ми вважали за доцільне використати кореляційний, факторний та множинний регресійний аналізи.

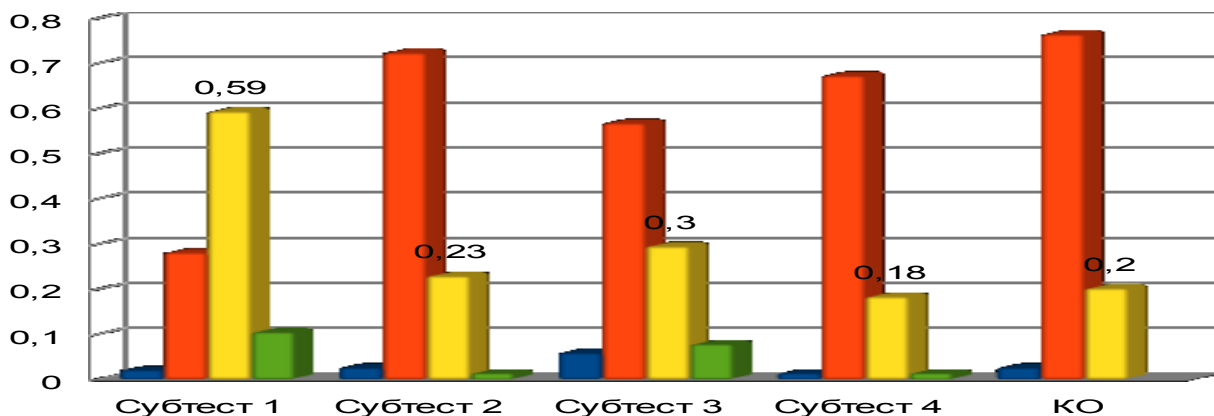
Оскільки показники чоловіків та жінок всіх професійних груп за показниками когнітивного, емоційного та поведінкового компоненту достовірно не відрізнялись, то особистісні чинники СІ представників соціономічних професій проаналізовані та викладені у нашому дослідженні без диференціації за статтю та фахом.

Результати дослідження. Порівняння різних вікових груп за всіма показниками СІ показало, що найбільший розвиток соціальних здібностей за майже всіма характеристиками спостерігається у фахівців 23-30 років. Слід зазначити позитивну динаміку розвитку здатності до використання емоцій у спілкуванні та комунікативних здібностей у фахівців 31-40 років. Після 41 року більшість показників СІ починають знижуватися, зокрема, розуміння поведінки інших людей та здатність ідентифікувати емоцій, але найбільш значимі зміни щодо зниження рівня розвитку майже всіх показників СІ спостерігається у фахівців після 51 року.

В результаті вивчення рівня розвитку компонентів СІ у фахівців-соціономістів, було встановлено, що більшість із них мають середній рівень розвитку когнітивного (76,5% досліджуваних) та емоційного компонентів (86,3%) соціального інтелекту, а саме, інтегрального фактору пізнання поведінки інших людей та загальної емоційної компетентності.

Згідно результатів дослідження, здатність до пізнання результатів поведінки людей, у більшості працюючих представників соціономічних професій розвинена на рівні вищому за середній (59,4% досліджуваних); здатність до пізнання невербальної поведінки здебільшого на середньому та вищому за середній рівнях (72,4% та 22,9% досліджуваних); здатність до розуміння вербальної експресії також на середньому та вищому за середній (56,8 % та 29,5% досліджуваних) та здатність до комплексної оцінки ситуацій спілкування (67,3% та 18,3 % досліджуваних) також на середньому та вищому за середній рівень. Порівнявши результати досліджень інших вчених [11] за цими методиками серед студентів соціономічного профілю, з отриманими нами даними можна зі впевненістю зазначити, що загальна здатність до пізнання

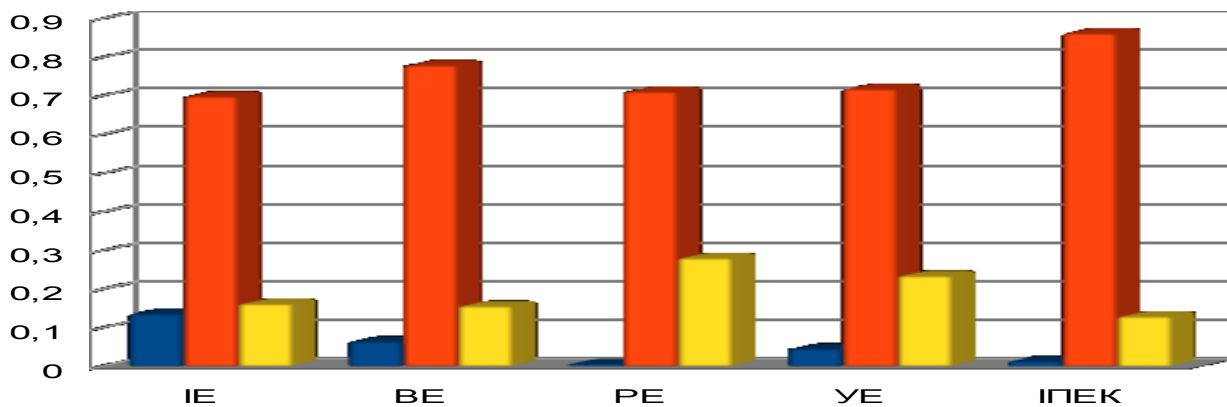
поведінки інших людей, вербальної та невербальної експресії, здатність до комплексного аналізу ситуацій спілкування зростає та формується з досвідом професійної діяльності, та є професійно важливою якістю фахівців соціономічних професій. На Рис.1 представлено діаграму розподілу досліджуваних фахівців (n = 153) за рівнями розвитку показників когнітивного компоненту СІ («Тест соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М.О'Салліван).

Рис. 1. Розподіл досліджуваних фахівців-соціономістів за рівнями розвитку показників когнітивного компоненту СІ.

Примітки: 1 група – низькі значення; 2 група – середні значення; 3 група – вище за середні; 4 група – високі; Субтест 1 – «Здатність до пізнання результатів поведінки»; Субтест 2 – «Здатність до пізнання невербальної поведінки»; Субтест 3 – «Здатність до розуміння вербальної експресії»; Субтест 4 – «Здатність до комплексного аналізу ситуацій спілкування»; КО – композитна оцінка, загальна здатність до пізнання поведінки людей.

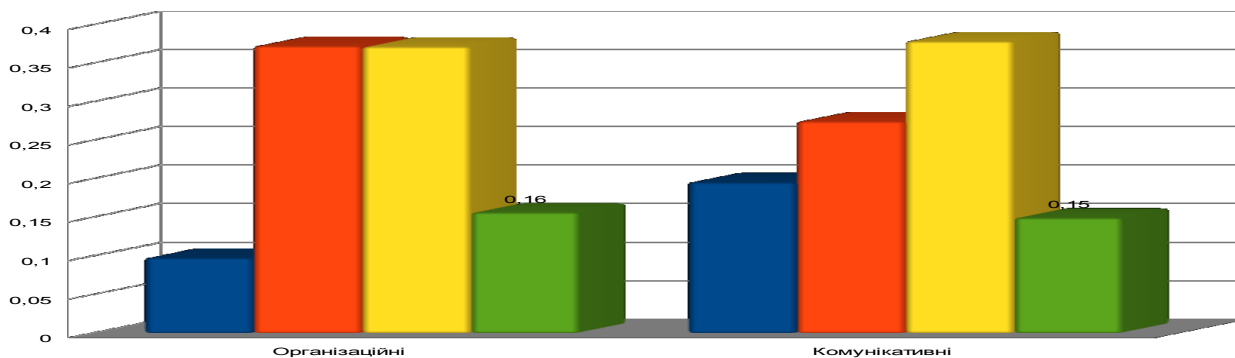
Досліджуючи різні складові емоційного компоненту СІ, можна зазначити, що більшість досліджуваних виявили середій та вищій за середній рівні здатності: до ідентифікації емоцій (ІЕ) – 70% та 16,3%; до використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності (ВЕ) – 77,8% та 15,7%; до розуміння та аналізу емоцій (РЕ) – 71,2% та 28,1%; до свідомого управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків (УЕ) – 71,9% та 22,8%. Отримані значення є достатньо високими показниками рівня розвитку емоційної компетентності соціономістів і також вказують на значимість цих здібностей для ефективно професійної діяльності. На Рис. 2 представлено діаграму розподілу досліджуваних фахівців (n = 153) за рівнями розвитку показників емоційного компоненту СІ (Тест Дж. Мейера, П. Селовей, Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0)

Рис. 2. Розподіл досліджуваних фахівців-соціологів за рівнями розвитку показників емоційного компоненту СІ.

Примітки: 1 група – низькі значення; 2 група – середні значення; 3 група – вище за середні; ІЕ - сприйняття, оцінка та прояв емоцій або ідентифікація емоцій, ВЕ - використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності; РЕ - розуміння та аналіз емоцій; UE - свідоме управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків; ІПЕК – інтегральний показник емоційної компетентності.

Щодо поведінкового компоненту, зокрема, рівня розвитку організаційних та комунікативних здібностей, то фахівці професійного середовища «Людина-людина» виявили середній (ОЗ – 37,3%; КЗ – 37,5%) та вищий за середній (ОЗ – 37,3%; КЗ – 37,9%) рівні прояву цих здібностей, що є достатньо передбачуваним з огляду на характер їхньої професійної діяльності. На Рис.3 представлено діаграму розподілу досліджуваних фахівців (n = 153) за рівнями розвитку показників поведінкового компоненту СІ («Тест КОЗ-2» В.В. Синявский і Б.А. Федоришин).

Рис. 3. Розподіл досліджуваних фахівців-соціологів за рівнями розвитку показників поведінкового компоненту СІ.

Примітки: 1 група – низькі значення; 2 група – середні значення; 3 група – вище за середні; 4 група – високі.

Як бачимо, працюючі фахівці професійного середовища мають достатньо високий рівень розвитку всіх структурних компонентів соціального інтелекту. Найбільш значима позитивна динаміка розвитку спостерігається стосовно здібності до пізнання поведінки інших та поведінкового компоненту СІ, а саме практичних організаційних та комунікативних здібностей.

На основі кореляційного аналізу внутрішніх взаємозв'язків між різними показниками СІ, можна зазначити, що всі показники когнітивної складової СІ позитивно корелюють з інтегральним фактором пізнання поведінки, та з більшістю показників емоційного компонента, що вказує на тісний взаємозв'язок цих характеристик. Щодо поведінкового компоненту СІ, то найбільш значимі кореляційні зв'язки спостерігаються між організаційними здібностями та здатністю до ідентифікації емоцій, здатністю до управління емоціями та інтегральним фактором емоційної компетентності. Це вказує на значимість здібностей до емоційного сприйняття та саморегуляції для здійснення, зокрема, управлінської діяльності.

Більш детальний розгляд характеру взаємозв'язків між різними показниками СІ у фахівців соціономічних професій, надав можливість виділити наступні закономірності:

1. Здатність до пізнання результатів поведінки позитивно пов'язана зі здатністю до ідентифікації емоцій та використанням емоцій для вирішення проблем, що свідчить про значимість диференціації емоцій для розуміння поведінки інших людей, яка, в свою чергу, підвищує здатність до свідомого використання емоцій для здійснення різних соціальних впливів.
2. Встановлено взаємозв'язок здібностей до пізнання невербальних та вербальних проявів, та важливість цієї здібності для свідомого використання власного емоційного потенціалу.
3. Чутливість до емоцій інших людей та їх розуміння є засадничими здібностями у набутті комунікативної компетентності, розуміння тонкощів спілкування, розрізнення емоційного забарвлення мовних комунікацій.
4. Розрізнення контексту ситуацій спілкування позитивно впливає на загальну здатність розуміти інших людей, їх емоційних проявів, здатність управляти власними емоціями та емоціями інших людей.
5. Загальна емоційна компетентність, здатність до сприйняття, розрізнення та розуміння емоцій є засадничими для розвитку розуміння інших та себе, а також для конструктивного використання власної емоційності.
6. Засадничими для розвитку управлінських здібностей є загальний рівень емоційної компетентності та, зокрема, здатність управляти як власними емоціями, так і емоціями інших людей.
7. Організаційні та комунікативні здібності є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури нами було виділені чотири групи особистісних чинників соціального інтелекту, які можуть зумовлювати його розвиток у фахівців професійного середовища «Людина-людина»: структурно-динамічні характеристики темпераменту, характерологічні властивості, мотиваційні та смислові чинники.

До першої групи чинників, які зумовлюють розвиток соціального інтелекту відносяться **структурно-динамічні властивості темпераменту**, які були вивчені нами за допомогою опитувальника структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДСІ (В.М. Русалова). За допомогою кореляційного

аналізу було виділено 59 взаємозв'язків, при цьому найбільша кількість з них (34) припадає на поведінковий компонент СІ – організаційні та комунікативні здібності.

Узагальнюючи результати дослідження за цією методикою, можна зазначити, що структурно-динамічні властивості темпераменту пов'язані зі всіма структурними компонентами СІ. Найбільш значними чинниками розвитку соціального інтелекту є комунікативна швидкість та індекс загальної активності особистості. Найбільший внесок в структуру взаємозв'язків вносить *Комунікативна Швидкість (ШК)*, яка пов'язана з 7 показниками СІ та позитивно впливає ($p \leq 0,05$) на *здатність до пізнання невербальної поведінки; здатність до розуміння вербальних проявів; здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування*, а також обумовлює на рівні ($p \leq 0,01$) *інтегральний фактор пізнання поведінки; здатність до свідомого управління емоціями; організаційні здібності та комунікативні здібності*. Другим за значимістю чинником є *Індекс Загальної Активності (ІЗА)*, який позитивно корелює з 5-ма показниками СІ: *здатністю до комплексного розуміння ситуацій спілкування, інтегральним фактором пізнання поведінки, здатністю до свідомого управління емоціями ($\leq 0,05$); організаційними та комунікативними здібностями ($p \leq 0,01$)*.

Показники ергічності, тобто витривалості та сили нервової системи, взаємопов'язані з різними компонентами СІ неоднозначно. Позитивно обумовлюючи комунікативну та організаційну активність людини ($p \leq 0,01$), в той же час інші показники створюють неоднорідний вплив. Так, зокрема, Психомоторна Ергічність (ПМ) може перешкоджати здатності до *розуміння вербальних проявів, до ідентифікації емоцій, стримувати розвиток загальної емоційної компетентності* ($p \leq 0,05$). Інтелектуальна ергічність (ІМ) позитивно впливає ($p \leq 0,05 - 0,01$) на *здатність до розуміння вербальних проявів, на здатність управляти власними емоціями*, але на загальну емоційну компетентність та *здатність використовувати емоції для вирішення проблем* спричиняє негативний вплив, що дуже часто можна спостерігати у осіб з високою інтелектуальною активністю.

Всі показники пластичності та швидкості (психомоторної, інтелектуальної та комунікативної) позитивно взаємопов'язані з поведінковим компонентом СІ – організаційними та комунікативними здібностями, однак психомоторна пластичність (ПМ), тобто схильність переключатися з одного виду діяльності на інший може перешкоджати розумінню вербальних проявів та емоцій, а інтелектуальна швидкість (ІШ) позитивно впливає на розвиток здібності до управління емоціями ($p \leq 0,05$).

Всі види емоційної вразливості, тобто, імпульсивність або чутливість до емоційних впливів, може стримувати або блокувати безпосередню організаційну або комунікативну активність особистості. Водночас, емоційна чутливість до інтелектуальної (ЕІ) та комунікативної сфер (ЕК) сприяє розумінню вербальних комунікативних сигналів.

Щодо *когнітивного компоненту СІ*, то найбільшого значимого впливу зазнають здатності до розуміння вербальних проявів та комплексного вирішення ситуацій спілкування.

Щодо *емоційного компоненту СІ*, то найбільшу кількість позитивних взаємозв'язків зі структурно-динамічними властивостями темпераменту виявлено стосовно здатності до свідомого управління емоціями. Для розвитку цієї здібності важливі - інтелектуальна ергічність, інтелектуальна та комунікативна швидкість, загальний рівень інтелектуальної, комунікативної та загальної активності. Що ж стосується *поведінкового компоненту СІ*, то як вже зазначалось вище, майже всі структурно-динамічні властивості темпераменту (ергічність, пластичність, швидкість, загальна активність та адаптивність), окрім вразливості до емоційних впливів, позитивно, впливають на розвиток комунікативних та організаційних здібностей у фахівців соціономічних професій.

На основі комплексного аналізу співвіднесеності взаємозв'язків показників різних структурних компонентів СІ з **характерологічними особливостями** опитувальника характерологічних рис особистості «Велика п'ятірка -2» (BFQ-2), можемо зазначити, що всі структурні компоненти СІ фахівців соціономічних професій так, чи інакше зазнають впливу характерологічних особливостей особистості, що обумовлено спільним походженням і здатності до соціального пізнання, і самої особистості, як інструменту адаптації до соціального середовища. Розвиваючись на підґрунті темпераментальних особливостей та властивостей нервової системи, особистісні риси набувають закріплення та розвитку у соціальному оточенні людини. Загалом, виявлено 38 значимих кореляційних зв'язків показників соціального інтелекту та різних характерологічних особливостей. Найбільшого впливу зазнає поведінковий компонент СІ, тобто, саме практичні навички до організаційної та комунікативної професійної діяльності соціономістів, які зумовлені особистісними рисами та характером людини. Щодо когнітивного та емоційного компонентів, то найбільшою мірою, особливості характеру зумовлюють здатність до пізнання результатів поведінки та вербальної експресії, а також здатність ідентифікувати емоції та управляти власними емоціями та емоціями інших людей.

На основі детального аналізу фактичного впливу особистісних факторів на різні показники соціального інтелекту, можемо зазначити наступне:

1. Фактор *Енергія* (E) або екстравертованість позитивно впливає ($p \leq 0,05 - 0,01$) на здатність до управління емоціями, організаційні та комунікативні здібності соціономістів. Це співвідноситься з даними методики ОФДСІ, де рівень загальної активності зумовлює високі значення за тими самими показниками. Що стосується окремих вимірів, то на здатність до управління власними емоціями та емоціями інших людей, зокрема, впливає динамізм (Dі) особистості, в той час як домінантність (Dо) може спричиняти негативний вплив на здатність фахівця до використання емоцій у вирішенні проблем.
2. Фактор *Доброзичливість* (A) або згода позитивно впливає ($p \leq 0,05 - 0,01$) на здатність до розуміння результатів поведінки інших людей, до ідентифікації емоцій, загальну емоційну компетентність та поведінкові прояви соціального інтелекту. При чому, більший внесок у ці взаємозв'язки припадає на вимір «товариськість» (Со), водночас, слід зазначити, що кооперативність (Ср) корелює з організаційними здібностями фахівців з більшою мірою значимості.

3. Фактор *Сумлінність* (С) або здатність до саморегуляції та самоконтролю позитивно впливає ($p \leq 0,01$) на розуміння вербальної експресії та організаційні здібності. Серед її вимірів, педантичність (Sc) обумовлює чутливість до мовної експресії, інтегральну здатність пізнання поведінки інших людей, розуміння емоцій, в той час, як наполегливість (Pe) є передумовою успішної організаційної діяльності.
4. Фактор *Емоційна стабільність* (S), який в даному тесті має характеристики «негативної прихильності», значимих кореляційних зв'язків з показниками СІ не виявив.
5. Фактор *Широта світогляду* (М) значимо корелює з показниками поведінкового компоненту СІ, один з його вимірів, зокрема, відкритість до культури (Ac), крім цього, позитивно пов'язаний зі здатністю до управління емоціями ($p \leq 0,01$).

Для дослідження **мотиваційних** та **смысловими чинників** соціального інтелекту соціологів було використано методику мотивації професійної діяльності К. Замфір (у модифікації А. Реана) та тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва (СЖО).

Результати засвідчують важливість мотиваційних та смислових чинників для розвитку різних компонентів соціального інтелекту, але вплив цих чинників не є однозначним. Виявлено, наприклад, більшу значимість смислових чинників порівняно з мотиваційними, однак, в даному дослідженні вивчалися лише загальний розподіл мотивів професійної діяльності на зовнішні та внутрішні. Мотиваційні чинники значимі здебільшого для емоційного та поведінкового компоненту СІ. Смыслові чинники значимі для всіх компонентів СІ, при чому, для когнітивного компоненту важливим є наявність життєвих цілей, які надають життю осмисленість, спрямованість та часову перспективу, в той час, як для емоційного та поведінкового важливим є задоволення результативністю життя, тобто усвідомлення власної життєвої компетентності. Однак, надмірна зосередженість на власних цілях, самовдоволення та самовпевненість можуть перешкоджати розумінню емоцій інших людей ($p \leq 0,01$).

Що стосується мотиваційних чинників, то виділені значимі взаємозв'язки між зовнішньою позитивною мотивацією (ЗПМ) зі здатністю до управління емоціями та комунікативними здібностями, тобто, достойна зарплата, прагнення просуватися по службі, потреба у досягненні соціального престижу, позитивно впливають на здатність до саморегуляції емоцій та здібності до спілкування. В той час, як зовнішня негативна мотивація (ЗНМ), тобто, прагнення уникати критики та можливих покарань може перешкоджати загальній здатності до розуміння поведінки та емоційних станів інших людей. Не виявлено значимих взаємозв'язків між показниками СІ та внутрішньою мотивацією (ВМ) професійної діяльності, тобто зосередженість на самому змісті діяльності, що може свідчити про те, що задоволеність від процесу діяльності та можливість найповнішої реалізації власних здібностей самі по собі не спонукають розвиток соціального інтелекту, для цього більш значимим є прагнення позитивного підкріплення та соціального визнання з боку інших.

Розглядаючи групу смислових чинників, ми можемо зазначити нерівномірний вплив різних факторів смисложиттєвих орієнтацій на рівні прояву соціального інтелекту:

- 1) Наявність життєвих цілей (Суб 1) значимо ($p \leq 0,05 - 0,01$) впливає на здатність до розуміння вербальної експресії, загальну здатність розуміти поведінку інших, управляти емоціями, розвиток організаційних та комунікативних здібностей, водночас, може перешкоджати розумінню емоцій. Одною з причин цього може бути надмірна зосередженість на власних потребах та завданнях, що іноді призводить до ігнорування потреб та емоцій, як власних, так і інших людей.
- 2) Задоволеність від процесу життя (Суб 2), крім організаційних та комунікативних здібностей, сприяє розвитку здатності ($p \leq 0,01$) ідентифікувати емоції, водночас, також може негативно впливати на здатність до розуміння емоційних станів інших.
- 3) Задоволеність самореалізацією або усвідомлення результативності життя (Суб 3) позитивно ($p \leq 0,05$) корелює зі здатністю до розрізнення емоцій та їх управлінням, показниками поведінкового компоненту СІ. Реалізація особистісного потенціалу та усвідомлення плідності власних зусиль в цілому сприяють уважності до емоційного стану інших, додають впевненості у здійсненні цілеспрямованих емоційних впливів, сприяють організаційній та комунікативній діяльності.
- 4) Уявлення про себе як про сильну особистість (Суб 4) позитивно ($p \leq 0,05 - 0,01$) впливає на здатність розрізняти емоції, управляти емоціями, здійснювати організаційну та комунікативну діяльність, водночас, може робити людину надмірно егоцентричною, та не сприяє глибокому розумінню емоційних станів.
- 5) Впевненість людини у керованості життям сприяє ($p \leq 0,01$) розвитку здібності до ідентифікації емоцій, організаційних та комунікативних навичок, однак, може перешкоджати ($p \leq 0,05$) точному розумінню вербальних проявів інших людей та їх емоційних станів.

Узагальнюючи результати за цією методикою, можна відзначити загальний позитивний вплив смисложиттєвих орієнтацій на розвиток всіх складових соціального інтелекту. Щодо когнітивного компоненту, то наявність значимих життєвих цілей є мотивуючим фактором пізнання поведінкових проявів інших людей, що ж стосується емоційного та поведінкового його компоненту, то це цілком зрозуміло з огляду на пов'язаність факторів смислу з емоційністю людини [3] та її безпосередньою практичною діяльністю. Згідно нашого дослідження, найбільшу кількість значимих позитивних взаємозв'язків виявили здатність до ідентифікації емоцій ($r = 0,18 - 0,25$; $p < 0,01$) та до управління емоціями ($r = 0,16 - 0,24$; $p < 0,01$). Щодо поведінкового компоненту, то рівень значимості кореляційних зв'язків факторів смислу з організаційними ($r = 0,30 - 0,44$; $p < 0,01$) та комунікативними ($r = 0,18 - 0,47$; $p < 0,01$) здібностями ще вищий.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що всі досліджувані групи особистісних чинників – структурно-динамічні властивості нервової системи,

характерологічні особливості, мотиваційні на смислові чинники істотно впливають на різні показники когнітивного, емоційного та поведінкового компоненту СІ фахівців соціономічних професій. На основі аналізу отриманих даних, можемо узагальнити наступне:

- 1) Розвиток загальної здібності до пізнання поведінки людей, загальної емоційної компетентності, організаційні та комунікативні здібності зумовлюють здебільшого різні фактори, з різною мірою значимості.
- 2) Комунікативна швидкість, тобто плавність мови, швидкість вербалізації та мовної активності суттєво впливає на розвиток когнітивного та емоційного компоненту СІ, зумовлюючи легкість встановлення контактів, вміння представити себе, загальну відкритість та інтерес до пізнання інших людей, їх поведінкових проявів та емоцій.
- 3) Визначальними для розвитку поведінкового компоненту СІ є комунікативна ергічність та загальна адаптивність особистості, які обумовлюють високу потребу у спілкуванні, природність у встановленні контактів, швидку адаптації до нових ситуацій спілкування, здатність опиратися несприятливим впливам.
- 4) Зовнішня позитивна мотивація зумовлює позитивний вплив на здатність до управління емоціями, розвиток комунікативних здібностей, в той час, як зовнішня негативна мотивація, тобто, уникнення критики та негативних переживань перешкоджають розвитку здібностей до розуміння інших людей та їх емоцій.
- 5) Значимим для розвитку всіх компонентів СІ є показники смисложиттєвих орієнтацій, при чому для когнітивного компоненту важливим є наявність життєвих цілей, які надають життю осмисленість, спрямованість та часову перспективу, в той час, як для емоційного та поведінкового важливим є задоволення результативністю життя, тобто усвідомлення власної життєвої компетентності.

Отримані результати емпіричного дослідження можуть бути використані для продовження вивчення взаємовпливу та взаємозв'язків різних показників соціального інтелекту та особистісних характеристик та розробки практичних рекомендацій щодо розвитку практичних навичок майбутніх фахівців соціономічного професійного напрямку.

Список використаних джерел

1. Баширов И.Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога: автореф. Дис. На соискание учен. степени канд. психол. наук. – М., 2006. – 26 с.
2. Капрара Дж.В., Барбаранеллі К., Борджони К., Веччіоне М. ВРQ-2 Опитувальник "Велика п'ятірка-2": Посібник – К.:ТОВ "ОС Україна", 2010. – 50с.
3. Лэнгле А. Экзистенциально-аналитическое понимание эмоциональности: теория и практика /А. Лэнгле // Национальный психологический журнал. – 2015. – №1(17). – С. 26-38.

4. Леонтьев Д.А. Тест Смыслоразностных ориентаций (СЖО). – М.: «Смысл». – 1992. – 16с.
5. Лунева О. В. История изучения социального интеллекта (начало) // Знание. Понимание. Умение. – 2008. – №4. – С. 177-182.
6. Лунева О. В. История изучения социального интеллекта (окончание) // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – №1. – С. 223-229.
7. Оданович, М. В. Дидактические условия становления социального интеллекта старшего подростка в процессе решения учебно-познавательных задач: Дис. . канд. пед. наук. – Волгоград, 2002. – 166с.
8. Михайлова Е.С. Методика исследования социального интеллекта: Адаптация теста Дж.Гилфорда и М. Салливена: Руководство по использованию / Е.С.Михайлова – СПб.,1996. – 53 с.
9. Савенков А. И. Концепция социального интеллекта / А. И. Савенков // Одаренный ребенок. – 2006. – № 1. – С. 6-18.
10. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Тест Дж. Мейера, П. Селовея, Д. Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v.2.0). – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 176с.
11. Ситник С.В., Гелевер О.М. Соціальний інтелект як елемент професійної компетентності майбутніх психологів. – URL: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2008/NiO_89_2008/psihologija/sutn.htm
12. Русалов В.М., Формально-динамические свойства индивидуальности человека (темперамент). Краткая теория и методы измерения для различных возрастных групп. Методическое пособие. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004.
13. Трубина А. А. Исследование взаимосвязи социального интеллекта с акцентуациями характера у подростков [Текст]: магистерская диссертация /А. А. Трубина // УФУ, Институт социальных и политических наук. – Екатеринбург, 2014. – 98 с. URS: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/27935/1/m_th_trubina_2014.pdf
14. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под. Ред. Люсина Д.В., Ушакова Д.В.; М.: Институт психологии РАН., 2004. – С. 12-28

Spisok vikoristanih dzherel

1. Bashirov I.F. Social intelligence as a factor of successful professional work of military psychologist. Dissertation ... cand. psych. sciences: 19.00.05 "Social psychology"/ I.F. Bashirov. - M., 2006. - 210 p.
2. Caprara, G.V., Barbaranelli, C., Borgogni L., Vecchione, M. BFQ-2 "Big five -2" Questionnaire: Manual - Kyiv.:TOV "OS Ukraine", 2010. – 50p.
3. Längle, A. (2011) Emotionality: An Existential-Analytical Understanding and Practice // (Eds) Trnka, R., Balcar, K, Kuska, M. Re-constructing Emotional spaces. From Experience to Regulation // Prague: Prague College of Psychosocial Studies Press, 2011. – P.41- 62

4. Leont'ev, D.A. Life-meaning orientations test (SZhO).— М .:"Smysl", 1992. – 16p.
5. Luneva O.V. History of the study of Social Intelligence (start) // Knowledge. Understanding. Skill. – 2008. – №4. – P.177-182.
6. Luneva O.V. History of the study of Social Intelligence (start) // Knowledge. Understanding. Skill. – 2009. – №1. – P.223-229
7. Mikhailova E.S. Method of study of Social Intelligence: Adaptation of test Дж.Gilford and M.O'Sullivan.: Guidelines for use / E.S.Mihaylova - St. Petersburg, 1996.– 53.
8. Odanovich, M.V. Pedagogical conditions of formation of social intelligence of the senior teenager in the process of solving the educational-cognitive problems: Dissertation... cand. ped. sciences: 13.00.01 / M.V.Odanovich. - Volgograd, 2002. – 166p.
9. Savenkov, A.I. Concept of Social Intelligence / AI Savenkov // A gifted child. - 2006. - № 1. - P.6-18.
10. Sergienko E.A., Vetrova I.I. J. Mayer, & Salovey, P. Caruso "Emotional intelligence» test (MSCEIT v.2.0). – М .: Publishing House of the "Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences", 2010. – 176p.
11. Sytnik, S. A., Gelever O.M. Social Intelligence as part of the professional competence of psychologists. URL: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2008/NiO_8_9_2008/psihologija/sutn.htm
12. Rusalov V.M. Formal-dynamic properties of the human personality (temperament). Brief theory and measurement methods for different age groups: Manual. - Moscow: IP RAS, 2004. - 136 p.
13. Trubina, A.A. Study of the interrelationship of Social Intelligence with character accentuations in adolescents [Text]: Master's thesis / A. A. Trubina // PFI, Institute of Social and Political Sciences. - Ekaterinburg, 2014. - 98 p. URS:http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/27935/1/m_th_trubina_2014.pdf
14. Ushakov D.V. Social Intelligence as a kind of intelligence // Social Intelligence: Theory, measurement, study / under. Ed. Lyusina DV, DV Ushakov .; М .: Institute of Psychology of RAS, 2004. - P.12-28.

Kaplunenko Y.Y. Personal factors of Social Intelligence development among specialists of socioeconomic profile. The article describe the results empirical study of personality factors of Social Intelligence among specialists of socioeconomic professions - working managers, psychologists and teachers; the relationship between different groups of personal factors and basic SI components; internal cues between the various indicators of social intelligence; highlighted and analyzed the main factors that contribute to the development of cognitive, emotional and behavioral items of social intelligence.

Key words: social Intelligence, personality factors of Social Intelligence; cognitive, emotional and behavioral SI components; experts of socioeconomic professions.